

Polska owca pogórza – program ochrony zasobów genetycznych zwierząt

Aldona Kawęcka, Jędrzej Krupiński, Jacek Sikora

*Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy,
Dział Ochrony Zasobów Genetycznych Zwierząt, 32-083 Balice k. Krakowa*

Program ochrony zasobów genetycznych owiec obejmuje obecnie 13 rodzimych ras. Należą do nich owce o wełnie mieszanej, do których zaliczamy cakła podhalańskiego, polską owcę górską odmiany barwnej, świniarkę i wrzosówkę; owce merynosowe (merynos w starym typie, merynos barwny); owce nizinne (owca wielkopolska, korideil, owca uhruska i żelaźnińska) oraz owce długowłniste (owca pomorska, kamieniecka i olkuska). W 2013 r. w Instytucie Zootechniki PIB podjęto prace nad programem ochrony rasy polska owca pogórza.

Polska owca pogórza to lokalna rasa, wytworzona na terenie Pogórza Karpackiego i Przedgórze Sudeckiego, służąca potrzebom miejscowej ludności. W wyniku pracy hodowlanej nabyła specyficzne cechy, dzięki którym doskonale przystosowała się do warunków podgórskich rejonów Polski. Obszerne opracowania na temat tej rasy rodzimej, będące wyrazem troski środowiska owczarskiego o jej los, można znaleźć m.in. w *Wiadomościach Zootechnicznych* (Kaczor i in., 2010 oraz Jastrzębska i in., 2011).

Historia rasy

Prace nad wytworzeniem rasy sięgają lat 50. XX wieku i związane były z potrzebą uzyskania rasy, przydatnej do użytkowania na terenach Pogórza Karpackiego i Przedgórze Sudeckiego. Prace hodowlane biegły dwutorowo ze względu na odmienną warunków przyrodniczych i kulturowych tych rejonów.

Pogórze Karpackie (Pogórze Beskidzkie) to najdalej na północ wysunięta część Karpat Zachodnich, położona pomiędzy Beskidami

na południu a Podkarpaciem na północy. Pogórze ma charakter wyżyny, składającej się ze wzniesień o wysokościach od 350 do 600 m n.p.m. Klimat jest tam umiarkowany, przejściowy podgórski, ze znacznymi wahaniami temperatur i dużą ilością opadów – od 800 do 1000 mm rocznie. Na Pogórzu występują gleby średnio urodzajne, kompleksu owsiano-pastewnego, a okres wegetacyjny jest stosunkowo krótki. Na tym terenie dominują trwałe użytki zielone. Z roślin motylkowych uprawia się przeważnie koniczynę czerwoną, z roślin zbożowych – owies i jęczmień.

Próby wytworzenia owcy przydatnej dla terenu Pogórza Karpackiego podejmowano w kilku ośrodkach. Na Pogórzu Przemyskim prace te prowadził prof. S. Jełowicki, a efektem krzyżowania maciorek rasy cakiel z trykami cygaja lub merynosa, a następnie maciorek pokolenia F1 z trykami rasy Kent miała być długowłnista owca bieszczadzka (Czernek, 1973).

W zakładach doświadczalnych Gaik i Lipowa, należących do Instytutu Zootechniki, materiał wyjściowy do wytworzenia nowej rasy stanowiła owca bocheńska, którą kryto trykami fryzyjskimi i cakło-fryzem, a uzyskane mieszańce trykami rasy Texel.

W ZD Grodziec Śląski podjęto próby wytworzenia rasy na bazie polskiej owcy górskiej i tryków ras Texel, Kent i Leicester (prof. M. Czaja i J. Luchowiec, za Czernek i Luchowiec, 1979). Najlepsze efekty dało krzyżowanie z trykami rasy Leicester, które poprawiło wydajność wełny i przekształciło wełnę mieszaną w jednolitą. Uzyskane maciorki przekrzyżowano trykami rasy Kent, co wpłynęło na poprawę użytkowości wełnistej (cieńsza jednolita wełna,

większa masa wełny potnej) i rzeźnej jagniąt (Czernek, 1987).

Przedgórze Sudeckie to falista równina na wysokości 200–300 m n.p.m., nad której powierzchnię wznoszą się liczne, ostro zarysowane wzgórza. Kraję tę cechuje wyraźna przejściowość między ostrym klimatem Sudetów a łagodnym klimatem Niziny Śląskiej. Średnia temperatura roczna oscyluje w granicy 8°C. Roczna suma opadów wynosi średnio 600 mm. Znajdują się tutaj urodzajne gleby lessowe. Uprawia się głównie pszenicę i buraki cukrowe, a także rzepak, len i ziemniaki.

Prace nad uszlachetnieniem krajowych cakli prowadzono na Przedgórzu Sudeckim w ZD Wysokie Łąki, należącym do WSR we Wrocławiu. Prof. M. Juny wykorzystywał w tym celu cygaje oraz jego mieszańce z merynosem, tzw. spanki, a uzyskane w ten sposób owce kojarzył z rasą Kent i z fryzem. Wytworzona tzw. owca sudecka była owcą w typie długowłnistym, o dobrej wydajności wełny i mleczności (Juny, 1956). Dalsze prace nad konsolidacją rasy prowadzono w trzech rejonach hodowlanych; na Dolnym Śląsku hodowana owca zwana była owcą ząbkowicką (Jastrzębska i in., 2011).

W 1963 r. owca pogórza została uznana za odrębny typ i określono obszar jej występowania (rzeszowskie, krakowskie, wrocławskie, katowickie). Jej populacja liczyła w tym okresie 104 tys. owiec (Czernek, 1972). W każdym

z rejonów prowadzono odrębną politykę hodowlaną. W roku 1977 uzyskała status odmiany rasowej.

W latach 70. praca hodowlana zmierzała do wyrównania pogłowia dla całego rejonu pogórzy południowej Polski, o specyficznych warunkach klimatycznych i fizjograficznych, a także ze względu na zapotrzebowanie na większe partie wełny jednolitego typu (Czernek, 1973). Występujące w populacji owcy pogórza w województwie wrocławskim zwierzęta w typie fryza, rasy Texel i cygaja krzyżowano z trykami rasy Kent, co miało ujednoczyć cechy użytkowości wełnistej. W województwie katowickim użyto mieszańców owcy pomorskiej z rasą Texel, w krakowskim – owcy typu olkuskiego, a w rzeszowskim – rasy Lein.

W latach 80. XX w. podejmowano działania, mające na celu poprawę wydajności rzeźnej owiec pogórza, głównie na Pogórzu Karpackim.

Regres owczarstwa, który nastąpił w latach 90., spowodował również spadek liczebności populacji owcy pogórza. Na przestrzeni ostatnich 30 lat liczba owiec tej rasy zmniejszyła się siedmiokrotnie i obecnie szacowana jest na ponad 1000 maciorek wpisanych do ksiąg (tab. 1), utrzymywanych w 14 stadach. Najstarsze z istniejących stad zostało założone w roku 1950, pozostała większość w latach 70. ubiegłego wieku.

Tabela 1. Maciorki (wpisane do ksiąg) i stada polskiej owcy pogórza w latach 1980–2013
Table 1. Polish Pogórza Sheep ewes (registered in herdbooks) and flocks in the years 1980–2013

Rok – Year	Maciorki – Ewes	Stada – Flocks
1980	6521	259
1990	4874	104
2000	1755	26
2010	1359	16
2013	1029	14

Źródło: PZO (1981, 1991, 2001, 2011, 2014).

Source: Polish Sheep Breeders Association (1981, 1991, 2001, 2011, 2014).

Uzasadnienie konieczności ochrony

Polska owca pogórza to owca w typie mięsno-wełnistym, z możliwością użytkowania mlecznego. Rasa mateczna, o dobrych cechach macierzyńskich. Charakteryzuje się plennością

na poziomie 130% i średnio wczesnym dojrzewaniem. Przydatna do chowu indywidualnego w systemie ekstensywnym, dobrze wykorzystuje pastwisko.

Polska owca pogórza jest doskonale przystosowana do trudnych warunków podgór-

skich, o dużej ilości opadów i znacznych dobowych różnicach temperatury. Półotwarte runo pozwala na szybkie pozbycie się nadmiaru wilgoci. Rasa o dobrej użytkowości mięsnej. Owce stanowią cenny element bioróżnorodności rejonów podgórskich i spełniają między innymi funkcję ekologiczną, biorąc udział w pielęgnacji krajobrazu. Produkty uzyskiwane od owiec pogórza, utrzymywanych na ekologicznie czystych terenach, mogą stanowić dodatkowe źródło dochodu gospodarstw.

Mała liczebność populacji stwarza zagrożenie dla egzystencji tej rasy, a jednocześnie utrudnia produkcję tryków hodowlanych. W związku z tym jej zachowanie należy uznać za w pełni uzasadnione.

Cel programu

Celem programu ochrony zasobów genetycznych polskiej owcy pogórza jest:

- zachowanie jej najcenniejszych cech rasowych, takich jak: adaptacja do warunków terenowych i klimatycznych Pogórza Karpackiego i Przedgórze Sudeckie, predyspozycje do użytkowania pastwiskowego, dobry odchów w trudnych warunkach środowiskowych, półotwarte runo;
- zwiększanie liczebności populacji;
- stabilizacja i zachowanie wzorca rasowego.

Prace hodowlane w tej rasie owiec są ukierunkowane na zachowanie jej plenności i ech użytkowości mięsnej i wełnistej oraz cech, umożliwiających utrzymanie ich zarówno w systemie ekstensywnym, jak i półintensywnym.

Wzorzec rasy

Cechy pogłowia

Wrażenie ogólne – owce tej rasy są dość

duże, o długim i szerokim tułowiu, na średnio wysokich nogach, o wełnie gęstej i długiej. Średnia plenność wynosi 130%.

Dojrzewanie jest średnio wczesne; dopuszczalne jest krycie w wieku 7 miesięcy, po osiągnięciu przez maciorkę 75% masy ciała dorosłej owcy.

Cechy osobnicze

Pokrój:

- głowa średnio szeroka z dużymi uszami; rogatość niedopuszczalna; dopuszczalne naroża;
- szyja średnio szeroka, niezbyt długa;
- tułów dość długi, głęboki i szeroki; głęboka klatka piersiowa; linia grzbietowa prosta; dopuszczalne słabsze związanie za kłębem, lekka spadzistość lub przebudowanie zadu;
- kończyny średnio wysokie, prawidłowo ustawione, o mocnej kości, dopuszczalne drobne błędy w ustawieniu;
- dobre umięśnienie grzbietu, lędźwi i udźca;
- umaszczenie białe, z dopuszczalnymi ciemnymi i żółtymi odcieniami na głowie, uszach i kończynach;
- masa ciała macierek 55–60 kg, tryków 70–90 kg;
- wełna średnio gruba i gruba; runo półotwarte, składające się ze słupków stożkowatych o tępym zakończeniu, wełna lśniąca, tłuszczopot koloru jasnego, o konsystencji oleistej, wysadność wełny potnej wynosi około 4,5 kg od maciorki i 6 kg od tryka.

Użytkowość:

- rasa mateczna, charakteryzująca się dobrym odchowem jagniąt;
- użytkowość mięsno-wełnista;
- owce zalecane do chowu pastwiskowego, łagodne, nadające się do gospodarstw agroturystycznych.

Owca nowego typu podgórskiego z ZD Gaik
Sheep of a new submontane type at the Experimental Station Gaik
(fot. W. Puchalski w/in: Czaja, 1952)

Stado polskiej owcy pogórza w Beskidzie Wyspowym
Flock of the Polish Pogórze Sheep in Beskid Wyspowy (fot. A. Kawęcka)

Maciorki polskiej owcy pogórze ze stada w pow. ząbkowickim, woj. dolnośląskie
Ewes of the Polish Pogorza Sheep from a flock in the Ząbkowice County, Dolnośląskie province
(fot. J. Sikora)

Maciorki i jagnięta polskiej owcy pogórze
Ewes and lambs of the Polish Pogorza Sheep (fot. A. Kawęcka)

Realizacja Programu ochrony

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy polska owca pogórza będzie realizowany na terenach jej naturalnego występowania. Polska owca pogórza występuje na terenie województw: dolnośląskiego, małopolskiego, podkarpackiego i śląskiego.

Programem ochrony będą mogły być objęte owce hodowli krajowej, poddane ocenie wartości użytkowej zgodnie z obowiązującymi przepisami, charakteryzujące się cechami fenotypowymi zgodnymi ze wzorcem, określonym w programie ochrony i wpisane do księgi hodowlanej dla rasy. Wybór owiec do udziału w Programie ochrony w trakcie jego realizacji przeprowadzają selekcjonerzy Regionalnego Związku Hodowców Owiec i Kóz w Nowym Targu i Opolu. Kwalifikacji i akceptacji zwierząt i stad do Programu dokonuje Instytut Zootechniki PIB we współpracy z Grupą Roboczą.

Program realizowany jest przez:

- hodowcę – właściciela stada owiec rasy polska owca pogórza,
- Polski Związek Owczarski i Regionalne Związki Hodowców Owiec i Kóz, prowadzące księgi dla owiec,
- Instytut Zootechniki PIB, realizujący i koordynujący zadania z zakresu ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich.

Uczestnictwo hodowców w programie jest dobrowolne. Jego zasady określa umowa pomiędzy hodowcą-właścicielem stada a właścicielem regionalnym związkiem hodowców owiec i kóz.

Zakłada się, że minimalna liczba owiec, uczestniczących w Programie ochrony zasobów genetycznych powinna wynosić 15 owiec matek, natomiast 1 tryk powinien przypadać maksymalnie na 30 owiec w stadzie.

Etapy wdrażania Programu

Pierwszym etapem wdrażania Programu ochrony było wytypowanie przez PZO oraz RZHOiK w Nowym Targu i Opolu stad polskiej owcy pogórza, w których Komisja, powołana przez Dyrektora IZ PIB, dokonała kwalifikacji zwierząt do Programu. Komisja przeprowadziła przegląd 14 stad na terenie 4 województw: małopolskiego, podkarpackiego, śląskiego i dolno-

śląskiego. Podczas prac komisja zwracała również uwagę na warunki utrzymania zwierząt, budynki i bazę paszową. Spośród 997 ocenionych owiec rasy polska owca pogórza do Programu ochrony wytypowano 763 maciorki. W kolejnym etapie przewiduje się systematyczne zwiększanie liczby macierek i tryków stadnych oraz konsolidację populacji.

W Programie zostały określone zasady oceny wartości użytkowej, zasady selekcji, metody doboru zwierząt do kojarzeń i zasady ich prowadzenia. Do hodowli kwalifikowane są zwierzęta w czasie przyznawania licencji na podstawie pochodzenia, zgodności z założeniami wzorca rasowego i wartości użytkowej. Zbierane będą następujące informacje: o masie ciała w wieku 2 dni i 56 dni, masie ciała macierek i tryczków w dniu przyznawania licencji, masie ciała owiec przed każdą stanówką, plenności życiowej maciorki, typie wełny charakterystycznej dla rasy.

Podstawową zasadą doboru do kojarzeń jest unikanie inbredu, co w praktyce oznacza wybór osobników nie posiadających wspólnych przodków w dwóch pokoleniach wstecz. Możliwe jest wykorzystanie zasady rotacji tryków. Wybór tryków do dalszej hodowli jest dokonywany tylko spośród zwierząt urodzonych przez matki o plenności życiowej powyżej 130%.

Pozostałe działania

W celu zapewnienia możliwości przynajmniej częściowego odtworzenia populacji, w razie wystąpienia zwiększonego zagrożenia dla jej istnienia, uzasadnione jest zgromadzenie materiału biologicznego (nasienia i zarodków) pod nadzorem Grupy Roboczej ds. ochrony zasobów genetycznych owiec i kóz w Krajowym Banku Materiałów Biologicznych (KBMB) w Balicach. Po wstępnym okresie realizacji Programu, zostaną ustalone zakres i metody ochrony *ex-situ in vitro*.

Podobnie jak w przypadku pozostałych ras rodzimych, również program ochrony owcy pogórza przewiduje podjęcie działań dodatkowych podczas jego realizacji. Zaleca się prowadzenie pomiarów zoometrycznych w jak największej grupie owiec w ustalonych odstępach czasu (np. co 10 lat), a także ocenę użyteczności tucznej tryków na podstawie potomstwa metodą stacijną i przyżyciową ocenę użyteczności rzeźnej (USG) jagniąt-tryczków.

Zaleca się propagowanie wykorzystania owiec w czynnej ochronie przyrody i krajobrazu, np. poprzez organizowanie wypasów na terenach cennych przyrodniczo, odłogowanych, co wy-

maga podjęcia współpracy z lokalnymi samorządami. Istotne jest również podjęcie działań na rzecz promocji jagnięciny, pochodzącej od owiec pogórze, jako produktu regionalnego.

Literatura

Czaja M. (1952). Polska owca górską. Roczn. Nauk. Rol., 63, 197 ss.

Czernek S. (1972). Charakterystyka prac nad owcą pogórze. Prz. Hod., 13–14: 22–24.

Czernek S. (1973). O kierunkach pracy hodowlanej w owczarstwie na terenie Pogórze. Nowe Rol., 9–11.

Czernek S. (1987). Prace nad wytworzeniem owcy pogórze. Owczarstwo, 7–8: 9–12, 17.

Czernek S., Luchowiec J. (1979). Ocena wartości użytkowej potomstwa pierwszego pokolenia po trykach rasy Kent w pracy nad wytworzeniem owcy pogórze. Roczn. Nauk. Zoot., 6, 1: 89–99.

Jastrzębska M., Chudoba K., Nowakowski P. (2011). O dalsze losy polskiej owcy pogórze na Dolnym Śląsku. Wiad. Zoot., XLIX, 3: 45–51.

Juny M. (1956). Dotychczasowe wyniki doświadczeń nad owcą sudecką. Prz. Hod., 8: 27–29.

Kaczor U., Kosiek A., Lasoń K. (2010). Polska owca pogórze – ginący element krajobrazu? Wiad. Zoot., XLVIII, 4: 71–78.

PZO (1981). Hodowla owiec i kóz w Polsce w 1980 roku. Warszawa.

PZO (1991). Hodowla owiec i kóz w Polsce w 1990 roku. Warszawa.

PZO (2001). Hodowla owiec i kóz w Polsce w 2000 roku. Warszawa.

PZO (2011). Hodowla owiec i kóz w Polsce w 2010 roku. Warszawa.

PZO. (2014). Hodowla owiec i kóz w Polsce w 2013 roku. Warszawa.

POLISH POGÓRZA SHEEP – GENETIC RESOURCES CONSERVATION PROGRAMME

Summary

In 2013 at the National Research Institute of Animal Production, work was undertaken on the genetic resources conservation programme for Polish Pogórze Sheep. This local breed, created in the Carpathian Foothills and the Sudety Foreland, serves the local inhabitants. As a result of breeding work, the breed acquired specific traits, thanks to which it adapted very well to the conditions of the submontane regions of Poland. The article presents the breed's history and standard and justifies why it should be protected. The activities concerning the implementation of the programme are also presented.

The aim of the genetic resources conservation programme for Polish Pogórze Sheep is to preserve its most valuable breed characteristics such as adaptation to the terrain and climate conditions of the Carpathian Foothills and the Sudety Foreland, predisposition to pasture use, good rearing performance under harsh environmental conditions, half-open fleece; to increase the population size; and to stabilize and preserve the breed standard.

In the event of increased risk for the existence of this breed, it will be justified to gather the biological material (semen and embryos) in the National Biobank in Balice.

Tryk i maciorki polskiej owcy pogórze
Ram and ewes of the Polish Pogórze Sheep (fot. A. Kawęcka)